

¹S. Yıldırım, ²F.P. Kuzu

¹Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye (seyfiyildirim@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-4543-6524

²Doktora Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye
(fatmapinarkuzu2@gmail.com) ORCID: 0000-0003-0317-5474

Türk ve Türk Dünyası Destanlarında “Ağaç” Etrafında Şekillenen Anlam Olgusu

Özet

Destanlar, oluştuğu toplumların tarihi ve kültürel olarak bir nevi hafızası hüviyetindedirler. Bundan dolayı toplumların tarihi süreç içerisindeki serüvenlerinin yansımalarını destanlardan takip edebiliriz. Türk dünyasında en yaygın icra geleneğine sahip olan türlerden biri olan destanlarda toplum hayatının her aşamasına uygun olarak izler bulmak mümkündür. Toplumsal kabul ve retlerin, inanç dünyasına ait uygulamaların izdüşümleri destanlar aracılığıyla takip edilebilir. Destanlarda Türk kültür hayatına ait olarak karşılaşılan unsurlardan biri de ağaçtır. Özellikle Gök Tanrı/ Şamanizm inancına sahip olan topluluklarda yaratılış ve çoğalmayla da ilişkilendirilen ağaç birçok farklı yönüyle destanlarda kendisine yer bulmuştur. Bu çalışmada Türkiye Türkçesine aktarılmış Türk Dünyasına ait destanlarda yer alan ağaçla ilgili unsurlar kült ve somut gerçeklik etrafında kazandıkları anlam çerçevesinde tasnif edilerek değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: ağaç, kült, destan, orman, Türk kültürü.

¹S. Yıldırım, ²F.P. Kuzu

Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Turkey (seyfiyildirim@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-4543-6524

²PhD student, Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Turkey (fatmapinarkuzu2@gmail.com)
ORCID: 0000-0003-0317-5474

The Meaning Phenomenon Shaped Around The “Tree” in Turkish Epic and Turkish World Epic

Abstract

Epics are a kind of memory of the societies in which they were formed in terms of history and culture. Therefore, we can follow the reflections of the adventures of societies in the historical process from epics. In epics, one of the genres with the most common performance tradition in the Turkish world, it is possible to find traces in accordance with every stage of social life. The projections of social acceptance and rejection and practices belonging to the world of belief can be followed through epics. One of the elements that belong to Turkish cultural life in epics is the tree. Especially in societies with the belief of Sky God / Shamanism, the tree, which is also associated with creation and reproduction, has found itself a place in epics in many different aspects. In this study, factors related to

Turkey-located sagas of the trees transferred to Turkish Epic and Turkish World Epic will be assessed by classifying the frame and the concrete reality that they earn around the cult.

Keywords: tree, cult, forest, Turkish culture.

Giriş

Destanlar; içinde doğdukları milletlerin hayalleri, zevkleri, yaşayış tarzları, gelenekleri, korkuları, tehlikelerden sakınma pratikleri, inanma biçimleri, yaşadıkları coğrafya ve iklim şartlarının özellikleri, yaşanılan tarihî gerçekleri, evreni yorumlayışları ile ilgili kodları barındıran, millî şuurun yansıması niteliğindeki kültürel anlatılardır. Kültür, tarihin ilk dönemlerinden itibaren toplumların kendilerini maddi ve manevi anlamda var eden ögeler toplamıdır. Kültür, tarihî seyir içinde kuşaklararası aktarım yoluyla taşınarak sürekliliğe kavuşur ve içinde yaşadığı dönemin şartlarına uygun hale gelerek insanları ve toplulukları “ortak dünya görüşü” çerçevesiyle birbirine bağlar. Oluşan bu bağ, kendini üreten topluma göre değer kazanan, parçası olduğu bütünün içinde değerlendirildiği zaman okunabilen uzlaşım belleğidir. Toplumlar, ortak belleği oluşturan dili kullanmayı sürdürdüğü sürece bu özgün uzlaşım, toplumun ve bireyin bir parçası olduğu için yaşamaya devam eden hatırayı oluşturur.

Ontolojik anlamlandırmalarla içinde doğduğu toplumun hissî, manevi olguları ve tarihî gerçekleriyle yapılan dünya görüşü, toplumlarda “biz” bilincini oluşturur. Oluşan kabul, “Türk ruhu”nun yansıması olarak “Türk” çatısı altında konumlanan toplulukları birbirine bağlar ve onları ortak değerlerle şekillenen ögeler etrafında bütünleştirir. Bu ögelerden biri de tabiatla iç içe yaşamış, benliklerini tabiatın çeşitli unsurlarıyla özdeşleştirmiş Türk topluluklarının hayatında önemli anlamları olan “ağaç”tır.

Türk hayatında inançla özdeşleşen ağaca, destanlarda kimi zaman kült kimi zaman motif kimi zaman da maddi yapısı yönüyle anlam yüklenmiştir. Sembolik olarak “ağaç” olgusu etrafında kavramlaşan yapılar, ait olduğu toplumun gizli ögelerini barındıran anlam katmanlarından oluşur. Her katman tabakaladığı bütünün cüzlerini barındırır. Cüzlerin izahı, koca bir tarihin anlamlandırılış tarzıdır ve çözüldükçe aynı anlamlandırma felsefesine ait toplumların, ortak duyuş ve düşünüş tavrını “ortak kodlar” etrafında açıklar. Türk destanlarında ağaç ve orman ister maddi ister manevi anlamlarda vücut bulsun, tarihin ilk dönemlerinden bu yana kutsal olarak kabul edilmiştir.

1. Destanlarda “Kült” Olarak Anlamlandırılan Ağaç

Yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara, nesnelere karşı gösterilen saygı, onlara tapınma [1, s. 102–103] olarak tanımlanan kült; tapma, tapınma, din, dinî tören, ibadet, ayin [2, s. 21] gibi karşılıklarla “Atalar kültü”, “Dağ kültü”, “Tabiat kültü” gibi başlıklarda birçok destanda anlam kazanmıştır. Kült, günümüzde ilkel kabul edilen inançlardan başlayarak ilahi ve beşerî dinlere kadar bütün inanç sistemlerinde görülür. Dünyanın çeşitli yerlerinde farklı sebeplerle oluşmuş ve inanılan kültürler vardır. Ama bunların içinde en yaygın olanı tabiat kültü içinde değerlendirilebilecek olan ağaç kültürüdür.

Türkiye sahası ve Türk dünyasına bakıldığında özellikle yaratılışla ve dünyayla kurduğu bağdan dolayı ağaca kutsiyet atfedilmiş, bu kutsiyete istinaden “ağaç” olgusu etrafında gerçekleştirilen birçok uygulama günümüze kadar ulaşmıştır.

1.1. Ağacın Ruhu ve Orman İyeleri

Maddi varlığının çağrıştırdığı yaşam, canlılık, ölümsüzlük, bereket, cömertlik, doğurganlık, sıhhat, yeniden diriliş, koruyuculuk gibi sembolleri temsil eden ağaç; Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir.

Tabiatla iç içe yaşayan eski Türklerin inanç sistemine göre tabiat varlıkları iyi ya da kötü olarak tasvir edilen birer ruha sahipti. Asya Hunları, Göktürkler ve Uygurlar yılın belli dönemlerinde Gök Tanrı’ya, atalara, tabiat ruhlarına at ve koyun kurban ederlerdi. Tabiatın en önemli unsurlarından olan ağaçların bazı türleri de bu bağlamda temsil ettiği güçten dolayı kutsal olarak kabul edilmiştir. Tabgaçlar ilk ve sonbaharda atalara kurbanlar sunar, tapınak makamındaki taş ev içinde kesilen kurbandan sonra etrafa kayın ağaçları dikerek kutsal ormanlar meydana getirirlerdi [3, s. 290–291]. Saha (Yakut) Türkleri, yaşlı ağaçların içinde ruhların/iyelerin yaşadığına inanırlar. İçinde iye olduğuna inanılan ağaçlar için “İççileeh Mas” terimi kullanılır. Ruhlar, bu yaşlı ağaçlarda bulunur ve onların başlarına otururlar [4, s. 177]. Saha Türklerinin Er Sogotoh destanında, ana dünyanın iyisi Aan Alahsın Hotun’un ruhu sekiz dallı kutsal kayın ağacında yaşamaktadır [4, s. 460]. Orhun Yazıtlarında, “Yir-Sub” adı altında ırmak, göl, pınar, dağ, orman gibi yerler bulunmaktadır ve buralar kutsal kabul edilmektedir [5, s. 51]. Saha Türklerinin Nurgun Bootur destanında: “*Dokuz oyuunun (şamanın) kemiğinin olduğu kuoçay kereh (kutsal ağaç) bakışlarıyla beni delip geçsin. Bu yerin dikeninin ve ağacının ruhları hepimiz dinleyin.*” [6, s. 323] sözleri orman ruhlarına hitaben söylenir. Karaçay-Malkar Satanay Biyçe destanında, Satanay’ın ulaştığı karada onu

Alması/ Alması (Albastı) denen bir çeşit orman ruhu topluluğu karşılar [7, s. 101–125]. Saha destanlarından, Tuva destanlarından Möga Şagaan-Toolay’da Say Kuu, ormana sürekli avlanmak için giden oğluna ormanın kutsal olduğunu, atalarının bile oraya ayak basmadığını söyleyerek oraya gitmemesi konusunda onu uyarır [8, s. 278]. Nurgun Bootur destanında da orman ruhu motifi, Uot Uhutaaki’in ve Nurgun Bootur’un üç gün süren dövüş sahnesinde geçer: “*Bu ülkenin otunun ve ağacının sahibi olan ruh ve/ yada taşlı putlu kara taşlar/çatırtıyla yuvarlanmışlar.*” [6, s. 315].

Türk mitolojisinde ormanlarda iyi ruhların yaşadığı inancının yanında, kötü ruhların ve şeytanların yaşadığı inancı da vardır. Çuvaşlara göre kötülüğün temsilcisi Şuytan (şeytan), ormanlarda, uçurumlarda, ırmaklarda, göllerde ve banyoda yaşamaktadır. Yine kötü ruhlardan Kiremetlerin, özellikle kayın ormanlarında ve dağlarda yaşadığına inanılır. Bunların dışında vırman iyeleri (orman iyesi) ve özellikle orman ruhu olan Arşuri ormanlarda yaşar [9, s. 39–47].

1.2. Ağacın Üzerinde Bulunan Olağanüstü Canlılar

Türk destanlarında, ağacın üstünde bulunan ve destan seyrine yön veren bazı canlıların varlığından bahsedilir. Kırgızların Er Töştük destanında, Er Töştük memleketine doğru çıktığı yolculuk sırasında dinlenmek için yattığı ağacın üzerindeki ejderhayla mücadele etmek zorunda kalır: “*Kırk yıldan beri çevik kuş / Kavağa yuva kurmuş/ Çocuklarının hepsini/ Ejderha yiyormuş.*” [10, s. 719]. Alp Karakuş’un yavrularını, ejderhadan kurtaran, ejderhanın etini yavrularına yediren ve bunun sonucunda Karakuş’la arkadaş olan Er Töştük, destan boyunca yaptığı iyiliğin mükâfatını alır.¹ Kırgız Boston destanında Boston’un atı Karaboz, ejderhayı öldürmeyi başarabilirse bunun Allah’ın Boston’u koruduğu ve dileğinin gerçekleşeceği anlamına geldiğini söyler ve ejderhayı nasıl öldüreceğini anlatır: “*Çınar ağacını bekle/ Ejderha geldiğinde / Altı kez dolanıp çınara/ Yarısına ulaştığında/ Başına nişanlayıp at/ Okun yetişip doğruca değerse/ Ejderha yuvarlanıp çınardan/ Yere deşip küt derse/ Seni Hüda’nın kollamasıdır*” [11, s. 185]. Özbeklerin Rüstem Han destanının

---

¹ Bazı Türk boyları arasında anlatılan bir efsaneye göre Alp Karakuş, Kaf Dağı’nın arkasında yer alan geniş ve karanlık bir alandaki dünya ağacının üzerinde yaşamaktadır. Bilgi için bk. Karadavut, Z., (2010). Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar”. Millî Folklor. 11(85). s. 77.

Melaş Ermatov varyantında da Rüstem, nehirde büyüyen bir çınar ağacının tepesindeki Simurg'un yavrularını yemeye çalışan iki ejderhayı öldürür. Bunun sonunda Simurg, Rüstem'in derin bir nehrin dibindeki pırlantayı çıkarmasına yardımcı olur (12, s. 163). Tatar destanlarından Mişek Alıp destanında han, Mişek Alıp'ı Çücele denen kuşu aramaya gönderir. Bu kuş ırmağın kenarında aynı kökten çıkan yedi büyük ağacın üzerine yuvasını yapmıştır. Bu ağacın başına yuva yapmış kuşların yavruları, her yıl aynı gün ejderha tarafından yenir. Mişek Alıp, bu ejderhayı öldürerek kuşları kurtarır [13, s. 189–191]. Hakasların Altın Çüs destanında Alp Hartığa, Alp Han'ın çocuğunu öldürürken çocuk ona kanından çavdar başaklı otlar ile altın yapraklı servi ağacı büyüyeceğini, ruhunun da ağacın başındaki guguk kuşunda olacağını söyler. Guguk kuşunun sesini duyan Alp kişi (Altın Çüs) çocuğu diriltmek için çare aramaya çıkar [14, s. 71; 77; 87; 117]. Ağacın başındaki guguk kuşu Hakasların Ay Huucın destanında da yer alır [14, s. 499–509]. Altayların Ölöştöy destanında, Kan-Mergen yolculuğu sırasında rastladığı dokuz zirvenin ortasında kutsal bir ağaç görür. Bu ağaçta esmer guguk kuşu ile bakır burunlu kuzgun vardır [15, s. 81]. Ağacın üzerine konan kuzgun Boston destanında da görülür. Boston ile Karaboz, abihayat suyunu doldurdukları tulumu bir ardıç ağacına asarak uyurlar. Bu arada yiyecek arayan bir kuzgun gelir ve su tulumundaki suyu içer. Dökülen suda kanatlarını yıkar. Bu su, ardıç ağacına da sıçrar. Ardıç ağacının kökü suya kanıp ağaç yeşerir. Ardıç ağacı, kuzgun, Karaboz at ve Boston bin yıldan fazla yaşarlar [11, s. 335]. İran Türklerinin Şikâri destanında Şemkur Eyyar ve Cihangir, Şikâri'yi Heyhat tılsımından kurtarmak niyetiyle Tavus'un yanına gitmek için yola koyulurlar. Tavus, onlara tılsım ağacında yaşayan Simurg'un ayağından tutarak tılsımlı yere gidebileceklerini söyler. Daha sonra onları kartal şekline dönüştürür [17, s. 1–12].

Başkurtların Kuzıykürpes ile Mayanhılıv destanında ağaca konan kuş, haberci göreviyle işlenir: “Kuzıykürpes saçaklı kavak ağacının dibine otururken, ağacın tepesine önce bir karga konar. Kuzıykürpes onu yanına çağırır, karga uçup gider. Sonra saksagan konar. Onu da yanına çağırır, saksagan da Kuzıykürpes'in yanından kaçır. Ağacın tepesine konan saçaklı serçe, Kuzıykürpes'in yanına gider. Kuzıykürpes bir yaprağa yazı yazıp bacağına bağlar ve Mayanhılıv'a iletmesini söyler” [18, s. 73].

1.3. Ağacın Ana ve Ata Olarak Telakkisi

İnanmalarda ağaç, mevsimsel devinim gerçeğiyle daima “ana-doğurganlık” ile ilişkilendirilmiş ve bu algının sonucu olarak da Türk mitolojik kahramanlarının anası konumunda ifade bulmuştur.

Altay Türklerinin destanlarından Maaday Kara’da yaşlı adam, oğlunu kötü günlerin beklediğini düşünerek Kögütey Mergen’i tabiata teslim etme kararı alır ve dört gövdeli kayın ağacının ona ana olmasını ister [19, s. 155]. Dede Korkut hikâyelerinde ağaç “ata” olma yönüyle işlenir. Basat Tepegöz’e alpinin Salur Kazan, atasının kaba ağaç, anasının kağan aslan, kendisinin Aruz oğlu Basat olduğunu söyler [20, s. 214].

Destanlarda geçen, önceki durumlarıyla ilgili bilgi verilmeyen, ağacın içinde bulunan bebek veya yetişkinlerin anası ve atasının ilahi bir güç vasıtasıyla ağaç olduğu hissettirilir. Altay Ak Taycı destanında Ak Taycı, eşi Ak Tana’yı yetmiş dallı kavak ağacının dibinde bulur [19, s. 205]. Benzer şekilde Oğuz Kağan da ikinci eşini göl ortasında bulunan tek bir ağacın kavuğunda bulur [21, s. 15]. Türkmen destanlarından Tulum Hoca destanında çocuk özlemi çeken Tulum Hoca, eşiyile birlikte çaresizce dolaşırken çölde bir çınar ağacına rast gelir. Bu ağaçta bir simurg yuvası, yuvanın içinde de yeni doğmuş bir bebek vardır. Tulum Hoca, bu çocuğu evlat edinerek çocuksuzluğunu giderir [22, s. 379]. Tatarların Narikbay destanında Narik Han’ın, Mendi’ye ormanı doksan gündür gezmesinin sebebinin çocuksuzluk derdi olduğunu [23, s. 320] söylemesi ağacın kutsal ve şifa verici işlevine vurgu niteliğindedir. Manas destanında, “*Belini sağlam bağlamadı/ Bu Çırçı erkek bala doğurmadı/ Bu Çırçı’yi alalı/ Yazı kışı on dört yıl oldu/ Bu, mezarlı yeri ziyaret etmiyor/ Bu, elmalı yerde yuvarlanmıyor.*” [24, s. 536] sözleriyle, Cakıp Han’ın çocuk özlemi dile getirilir. Birçok Türk topluluğunda karşımıza çıkan kadınların gebe kalmak için elma ağacının altında yuvarlanmaları, *elma ağacı- doğurganlık* ilişkisinin yansımasıdır.¹

Ağaçtan doğan kahraman, olağanüstü özelliklere de sahip olur. Tuva destanlarında, ağaçtan doğan oğlan, atın sırtına baktığında küçük yarası iyileşir, büyüğünün izi kalır; at kendine baktığında ise iyileşip semirir [25, s. 229]. Maaday Kara destanında Kögüdey Mergen, anne olarak gösterilen dört kayın ağacından akacak öz suyu ile beslenir. Kayın ağacının öz suyunu içtiğinden kuvvetlidir [26, s. 375, 546–550]. Tuva destanlarından Arı-haan destanında da ağaçtan doğan oğlan (Arı-haan), tayın terkisindeki testide bulunan ebedî arjanı içince ve onunla yıkanınca güçlü, akıllı ve bilgili olur [25, s. 239].

¹ Roux, Kazaklar arasında kısır kadınların gebe kalmak için bir elma ağacının altında yuvarlandıklarını kaydeder. Bilgi için bk. Roux, Jean Paul. (2011). Türklerin ve Moğolların Eski Dini.(A.Kazancıgil) İstanbul: Kabalıcı. s 181.

1.4. Ağacın Gökyüzü ile İlişkisi ve Hayat Ağacı

Birçok inanışta ve anlatıda; köküyle yer altı dünyasını, gövdesiyle orta dünyayı, dalları ve yapraklarıyla da yukarı dünyayı temsil eden, Tanrı'nın yaşadığı kata kadar yükseldiği düşünülen, “dünya ağacı”, “hayat ağacı” şeklinde geçen kutsal bir ağaçtan söz edilir¹.

Hakas Altın Taycı destanında: “*Göge kadar demir melez ağacı yükselir/ Ayı güneşi gölgeleyerek / O melez ağacının başını yere yapıştırarak/ Dokuz kertiğe kadar çekip eğmek gerek*” [27, s. 115] sözlerinde, kimsenin eğemediği göge yükselen demir ağacı eğmenin, Altın Taycı'nın yapabileceği bir iş olduğu dile getirilir. Kırgız Er Töştük destanında Töştük yeryüzüne çıkacağı zaman bir ejderhanın, başı göge degen bir çınar ağacına tırmandığını görür [23, s. 140]. “Altın Sırık” destanında dal ve yapraklarıyla üstteki kırk göge kadar yükselen altın çam ağacından [28, s. 288] söz edilir. Yakutların Er Sogotoh destanında, “*Dünyamız Yakutlarca, sekiz köşeli imiş / Yerin orası ise, sarı göbekli imiş/ Dünyanın göbeğinde bir de ağaç var imiş / Bu ağaç büyük imiş, göklere çıkar imiş/ Bu ağacın her yanı, Tanrı'dan hep süslüymüş / Kabukları, kütüğü, tıpkı som gümüşlüymüş/ Ağacın gövdesinden bir usare akarmış / Bu kutsal suyun rengi, altın gibi parlarmış/ Ağacın budakları, ta göklere uzanmış.*” [4, s. 95] şeklinde geçen ifadeler, hayat ağacının ayrıntılı tasvirini verir. Başkurtların Ural Batır destanında Ural'ın kardeşi Şülgen'in karşına çıkan ağaç da hayat ağacının özelliklerini gösterir [29, s. 147]. Nurgun Bootur destanında, “Aar Kuduk Mas” adlı kutsal bir ağaçta Tanrı Ayuhıt'ın yaşadığına inanılır. Sahalar bu ağaca adaklar adayarak dilekte bulunurlar: “*Burayı da geçip bakınca/ sekiz halkalı ve kenarlı/ yüce dağlı ve tepeli/ ana yurtlarının / tam ortasında/ sekiz uçlu/ Aar Kuduk Mas bitmiş imiş/ kabuğu kolay soyulan/ devasa karaçam olup/ sağlamca kurulmuş ağaç/ gittikçe büyümüş.*” [6, s. 103–104]. Ağacın göge uzanan kısmında tanrıların yaşadığına olan inanç, Şor destanlarından Altın Sırık'ta da geçer. Altın Kağan, Altın Dağ'ın tepesine çıkar. Altın Dağ'ın en tepesinde altın yapraklı akağaç vardır. Altın ağacın altında ise altın masa vardır. Burada üç yaratıcı oturmaktadır [28, s. 237–238].

---

¹ Potapov, hayat ağacının Türklerden başka milletlerde de bulunmakla birlikte şamanların bu ağacı kullanarak dünyanın farklı bölgelerine geçiş yapabilmeleri inancının Türklere özgü olduğunu vurgular. Bilgi için bk. Potapov, L. P. (2012). Altay Şamanizmi. (Çev. M. Ergun). Konya: Kömen, s. 51.

İslami dönemde de ağaca atfedilen kutsiyet ile ilgili algının değişmediği görülmektedir. Kutsal ağaçlar, Türk düşüncesinde dağ ve hakanla birlikte bir nevi Tanrı'nın yeryüzündeki izdüşümü olarak görülür hâle gelmiştir [30, s. 23]. Seyyid Battal Gazi destanında Battal Gazi, çıktığı tepeden etrafa bakarken sahranın ortasında bir ulu ağaç görür. Dalları gökyüzüne ulaşmış, dibinde biri zümrülden biri ak macundan diğeri de kızıl altından üç kubbe olan bu ağacın karşısında Seyyid Battal şaşırır [31, s. 305]. Kazak destanlarından Alankay Batır destanında evin kışlak tarafında yeri göğü saran yaz kış yeşil kalan evliya ağacı vardır [16, s. 97].

1.5. Ağacın “Yaratılış” ve “Türeyiş” Mitolojilerindeki Yeri

Dünyanın ya da dünya içindeki nesnelere yaratılması sırasında ilk ortaya çıkanlardan biri ağaçtır. Şor destanlarında, “*Topraktan çıkan suyun birleştiği zaman, yer yarılrken ağaçların büyüyerek çıktığı, ağaçların çatlayarak yaprakların çıktığı zamanda. Kayın ağacında yapraklar çıktığında, halk yaşamaya başladığında...*” [32, s. 110–111] yaratılış sahnesinde kayın ağacının kutsiyeti vurgulanır. Hakasların Altın Arı destanı da böyle bir girişe sahiptir: “*Yeryüzü oluşmaktadır / Madenler ortaya çıkmaktadır / Yerin yükseği ak zirveler oluşmaktadır / Geniş yatağında coşkun akan sular / Ak vadilere yayılarak akıp / Altmış yetmiş kola ayrılmaktadır / Ağaç, taşlar oluşmakta, genç ağaçlar sallanıp durmaktadır*” [33, s. 35]. Şorların Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen destanında, önce her taraf sularla kaplıdır, su bölündüğünde yer oluşur, yer ortaya çıktığında nemle birlikte ağaç yeri yırtarak çıkar. Böylece su ve yerden sonra yaratılan üçüncü varlık ağaçtır [28, s. 326]. Hakasların Altın Taycı destanında dünyanın yaratılışı: “*Bakırların içinden yerin oluştuğu / Kök salıp otun yetiştiği / Sert ağacın sık tayga olup / Yeryüzünü süslediği zamandı*” [27, s. 63] şeklinde tasvir edilir. Tuva destanlarından Arı-Haan destanında da her şey oluşurken sarı yalçın kayanın ortasında yalnızca bodur bir ağacın bulunduğu dile getirilir [25, s. 225]. Yakutların Er Sogotoh destanında, başlangıçta sarsılmaz katı kara yerin oluştuğundan, etrafın sonsuz denizle kuşatılıp yer ananın otlarla çevrilip, ağaçlarla sarıldığından [4, s. 92] söz edilir.

Dünyanın yaratılışına dair Türk mitolojisinde ağacı sık gördüğümüz gibi, türeyişe dair inanışlarda da ağacı görürüz. Saha Türklerinde dünya ağacı yine kayındır ve dokuz köklüdür. Sahaların bu ağacın içinde oturan Kübey Hatun'dan türediğine, bütün canlıların da bu ağaçtan beslendiğine inanılır: “*Bu ağacın suyu ile beslenen / Onun can verici suyunda yıkanarak /*

Zayıflar güçleniyor / Küçükler büyüyor / Hastalar iyileşirdi / Yaşayanların mutluluğu için yaratılan/ Kutsal dualı çar ağacın göreviydi bu” [4, s. 95]. Radloff’un Altay Türklerinden derlemiş olduğu Yaratılış efsanesinde canlıların türediği dokuz dallı ağaç yer alır: “*Dalsız budaksız bir ağaç bitmişti/ Bu ağacı tanrı gördü ve dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil / buna dokuz tane dal bitsin! dedi/ Ağaçta dokuz dal bitti/ Tanrı yine şöyle dedi/ Dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun*” [34, s. 15]. Uygur Türklerinin türeyiş efsanesine göre Tolga ve Selenga ırmaklarının arasında kışın dahi yapraklarını dökmeyen iki ağaç vardır. İki ağacın arasına gökten bir ışık iner ve sonra da bu ağaçtan beş erkek çocuk çıkar [35, s. 74]. Avam-Samoyedlerden bir şaman dokuz denizin kıyısına götürülmüş. Bu denizlerden birinin ortasında bir ada, adanın ortasında da göğe kadar yükselen ulu bir kayın ağacı varmış. Toprağın beyinin ağacıymış bu; yanında da dünyadaki bütün bitkilerin ataları olan dokuz ot bitiyormuş. Ağaç denizlerle çevriliymiş ve her denizde bir kuş türü yavrularıyla birlikte yüzüyormuş. Ağacın tepesinde birçok ulustan insanlar görmüş. Tavgı Samoyedler, Ruslar, Dolganlar, Yakutlar ve Tunguzlar... [36, s. 63]. Kıpçakların da dolaylı olarak ağaçtan türediği inancı vardır: “*Oğuz Kagan vaktiyle İt-Barak adlı bir kavimle savaşır, fakat mağlup olur. Bunun üzerine iki büyük ırmak arasında bulunan bir adaya gider. Bu sırada, kocası savaşta ölen kadınlardan birinin doğum sancıları tutar. Kadın bir ağaç kovuğuna girer ve orada doğurur. Oğuz Han çocuğu sahiplenir ve bu doğan çocuğu da oğlu gibi kabul eder. Oğuz Han ona “Kıpçak” adını verir. Kıpçak sözü Türkçede, ‘içi çürümüş ve oyulmuş ağaç’ demektir. Kıpçakların hepsi onun soyundan gelir*” [37, s. 26].

Destanlarda ağaçlardan türeyenler sadece insanlar değildir. Kırgızların Er Töştük destanında, hayvanların da ağaç dallarından türediği anlatılır: “*Düşecek olan gökyüzünü / Dayayacak gibi görünür / İşte o duran büyük ağaç / Büyük ağaçta eğlence var / Hayvanı istese / Bir dalına ağacın / Benekli karga o doğurmuş / Bir dalına baksa, koca boğazlı ekin kargası doğurmuş / Bir dalına baksa, alaca karga doğurmuş / Bir dalına baksa, benekli karakuş doğurmuş / Şu duran ağaca, bütün canlıların hepsi doğurmuş*” [10, s. 725].

2. Destanlarda Somut Gerçekliğiyle Ağaç ve Orman

2.1. Ağaç ve Ormanın Benzetme Unsuru Olarak Kullanılması

Destanlarda kahramanların uzun boylu oluşları ve insanüstü bir güce sahip olduklarını tasvir etmek için ağaçlar sıkça kullanılır. Çuvaş

anlatmalarında bu durum şu şekilde ifade edilir: “Alp, çok uzun insanmış. Yürüdüğünde şimdi bizim akpelinleri bacak aramızda bıraktığımız gibi o da yüksek ağaçları bacakları arasında biraka biraka yürümüş. Alp şaşılacak kadar büyük ve güçlüymiş. Yürüdüğünde bin yıllık orman boyunca ağaçları, bacakları arasında bir yandan öbür yana geçirmiş. Bin yıllık meşeleri, akpelin gövdesini koparttığı gibi kolayca köklemiş” [9, s. 179–180]. Edige destanının Başkurt ve Tatar versiyonlarında kahramanların kendilerini çam ağacından ulu görmeleri, onların yenilmez ve düşmana boyun eğmez olarak algılanmalarına yol açmaktadır: “Çamdan yükseğim / Bora üflese kopmam / Reçineli bir dalım/ Baltalasa ayrılmam / Çam ağacından ulu ağacımBaşımda davul çalsa sarsılmam / Çama kaynaşıp büyüyen kara budağım / Baltalasan da ayrılmam” [38, s. 85]. Saha (Yakut) destanlarından Nurgun Bootur destanında, Nurgun Bootur’un boyunun büyüme çağında uzun karaçamın ortasındaki budaklara, kısa karaçamın en üstündeki taze dallara ulaştığı tasvir edilirken kendisi gibi bahadır olan, dokuz kat semanın üstünde doğan atının boyu da “karaçam ortasındaki budaklara denk” şeklinde tasvir edilir [6, s. 110].

Canış Bayış destanında Kalmuk hanı Sıyadat, köküyle birlikte kavak ağacını sökebilen, öküz kadar taşı eliyle ezip ufalayabilen güçlü bir pehlivan [39, s. 37] olarak tasvir edilir. Tatarların Yirtöşlik ve Altayın Sayın Süme destanında: “Altayın Sayın Süme, bir ağacı söküp aldı, ağacın başını kırdı. Ağaçtan kement yapıp kemendi atlara geçirdi” [13, s. 173–205] sözüyle ağacın alpin gücünü gösteren misyonu sergilenir. Altın Arığ destanında da destan kahramanı, os ağacını kökünden sökerek Altay Dağı’nın üzerine ters çevirir [33, s. 179].

Destanlarda, tabiat hadiseleri ve tabiatla ilgili unsurlar kahramanların karakterlerine sıkça benzetilir. Kazakların Kurmanbek destanında, Kanışay kahraman muñar adı verilen, yaprakları göğün en üst katına ulaşan, kökü ise yerin en alt katına kadar indiğine inanılan mitik ağaca benzetilmekte; bu yolla destan kahramanının olağanüstü fizik yapısına da dikkat çekilmektedir: Kanışay, eşinden uzun süre haber alamadığı için her gün muñarın başına çıkıp dürbün ile yolu gözetler ve Akkan Han’ı görünce ona eşini sorar. Eşini “muñarım”¹ diye sorması, kahramanın olağanüstü fiziksel özelliklerine atıfta bulunur [40, s. 205].

¹ Kurmanbek destanı Kalık Akiyev tarafından anlatılan Kırgız anlatmasında Kanışay, Akkan’a Kurmanbek’i sorarken “Çınarım esen midir, nerededir?” diye sorar. Bilgi için bk. Mukasov, Murat (2013). Kırgız Destanları 11 Kurmanbek.(Aktaran Ulanbek Alimov) Ankara: TDK. s: 132.

Kazakların Kulamergen destanında, Kulamergen bağlandığı koca dağ kadar ağacı koparıp atar. Karakalpak destanlarında Gülayım, Kel Jurın'ın tırmandığı ağacı kucaklayıp kavrar ve yerinden söküüp fırlatır. Kırgız destanlarından Şırdakbek destanında Aralbay, ardıç ağacını kökünden koparıp çıkarır [23, s. 196–197].

Kuru ağaç, canlılığını ve işlevini yitirmiş ağaç demektir. Destanlarda ağacın kuruluğu ile kahramanların içinde bulunduğu kötü durum arasında benzetme ilgisi kurulur. Kazak Alankay Batır destanında Bayguttı Bey, erkek çocuğu olmamasından yakınırken kendini kuru bir ağaca benzetir: “*Kız çocuk konuk / Gideceği evi düşünen / Kızım var da oğlum yok / Kuru ağaç ben oldum/Yaprağını oynatmayan*” [16, s. 75]. Kırgızların Kız Darıkya destanında: “*Açan bir çiçek idi, artık soldu / Ecele Şaysılda sebep oldu / Yalnız kuruyan ağaç gibi mi kaldım / Gözlerim yaşa, içim derde boğulup*” [42, s. 271] sözleriyle “kuruyan ağaç” motifiyle çekilen acı tasvir edilir. Kırgız Karagul Botom destanında, soyu devam ettirecek bir erkek çocuğun kalmayışından duyulan üzüntü, “kuru ağaç” sembolüyle dile getirilir: “*Yaşlanınca babanı / Ağaç gibi kuruttun, botom*” [41, s. 177] Türkmen sahası Köroğlu anlatmalarında, Köroğlu'na çocuksuzluğun eksiklik olduğunu Çandıbil'e uğrayan bir kalender “*Çocuksuz insan kuru bir ağaçtır.*” der ve onun için Övez'in (Ayvaz) uygun bir evlat olacağını söyleyerek kaybolur [22, s. 132].

Destanlarda ağaç; rengi, şekli, kuruluğu, sertliği gibi özelliklerle içinde bulunulan durumu ifade etmede kullanılır. Altın Arığ destanında kahramanın yüzünün solgun oluşu akağaçla tasvir edilir: “*Renksiz, ak ağaç gibi, bembeyaz kesilmiş / Kardan beyaz yüzü / Kara kömür gibi kararıp / Tekrar eski rengine dönmüş*” [33, s. 151].

Tatarların Edige destanında, Toktamış Han'ın hanımı, Kobogıl'ın “kut”unun, Toktamış Han'ın kutundan daha fazla olduğunu söylerken “akağaç” benzetmesini kullanır: “*Dağda yatıp tay bakmış/ Kırdan yatıp koyun bakmış / Yılkıcıdan bey olmuş / Hükümdar olmuş Kobogıl/ Akçaağaçtan sert imiş / Omuzları senden geniş imiş/ Kutu senden kutlu imiş*” [38, s. 40]. Er Sogotoh destanında, Er Sogotoh'un fiziksel özellikleri “*Boyu on karış, omuzlarının genişliği beş karış, bacakları büyük melez ağacının gövdesine benzerdi, beli sanki kudretli çam ağacıydı, gözleri dizgin halkalarıydı sanki*” [4, s. 415] sözleriyle tasvir edilir.

Er Sogotoh destanında alt dünyanın mekân olarak olumsuz özelliklerini vurgulamak için “eğik ağaç” tasviri yapılır: “*Alt Dünya, güneşi*

ve ayı fersiz / Gökyüzü ise loş ve gri olan bir ülkedir / Oradaki her şey soğuk ve cansızdır / Ağaçlar eğik, bitkiler ise kurudur” [4, s. 23].

Orman da destanlarda karanlığı, çokluğu, gizemli oluşu ve tehlikeleri barındırışı yönüyle benzetme unsuru olarak kullanılır. Manas destanında Kırgızların düşmanlarından Orongu’nun kaşları, destanlarda korkutucu ve gizemli yönüyle sık sık vurgulanan kara ormana gönderme yapmak için: “*Meydana geldi bu fakir / Cin çarpmış gibi konuşup / Yanmış orman gibi kaşları / Yanan tepe gibi başı*” [43, s. 331] şeklinde kullanılır. Hakasların Han Orba destanında, Hazır Noğas’ın yanındakiler için söylenen: “*Kara orman gibi kararıp kara dağın etrafında / Yere gitmiş oturmuşlar, Han Orba’nın yanındakiler / Ak zirvenin üstünde beklemişler*” [44, s. 214–215] şeklindeki sözlerle halk orman gibi karanlık olarak tasvir edilir. Saha destanı Nurgun Bootur’da, kahramana saçı yapmak için toplanan halk gür ve sık ormana benzetilir: “*Hayırlı ve kıymetli pek çok yakınları toplanmış / Çok sık orman gibi / Hısım ve akrabasının tamamı gelmiş / Oğlanı ve kızı tam ortalarına alıp/ Etraflarını sarmışlar*” [6, s. 161]. Manas destanında, “*Okumuzu sessizce salarız / Bürkütü bağırtsadan alırız / Suyun başına koyarız / Han o zaman (şöyle) cevap verdi / (Ey) sık orman gibi çok halkım*” [45, s. 42] sözleriyle orman-çokluk arasında ilgi kurulur.

Başkurt destanlarından Kuzıykürpes ile Mayanhılıv destanında Kuzıykürpes’in annesinin saçlarının rengi kara ormana benzetilir: “*Oğlum ben sana ne çok engeller gösterdim, saçlarımı kara orman ettim, gözyaşlarımı deniz, yedi pıreyi yedi kurt ettim, hepsini geçip çıktın, batır yiğitmişsin, varacak yolun da dönecek yolun da on olsun artık, diye söyleyip kaldı*” [18, s. 61].

Ağaç, destanlarda bazen de güzellik unsuru olarak kullanılır. Kırgızların Er Soltonoy destanında doğa unsurlarının güzelliğine vurgu yapılır: “*Nehrin güzelliği ağaç ile/ İnsanın güzelliği mal ile/ Altı boy halkının güzelliği var/ Adaletli padişah han ile*” [46, s. 92].

Hakas destanlarından Ay Huucın destanında, Ay Huucın’ın sesinin güzelliği ağaçların yeşermesine sebep olur: “*Ay Huucın türkü çağırıp kim çağıracak? Yengelerinin toyu düğününde, kardeşi şarkı söylemeye kim söyleyecek? Oraya dönüp, türkü çağırınca, altı günlük yerden sesi, yankılanıp, şarkı söyleyince, yedi günlük yerden, kara olan yerine ot çıkaracak şekilde türkü çağırmış. Yaprak dökmüş ağaçta, yaprak çıkaracak şekilde şarkı söylemiş*” [14, s. 607–609]. Huban Arığ’ın, söylediği ezgiden katı toprakta otlar biter, kuru ağaç budaklarından yapraklar çıkar [47, s. 153].

Yalnız ağaç, destanlarda benzetme unsuru olarak kullanılan unsurlardan biridir. Kazak destanlarından Er Targın destanında, Nogaylara yenilip yaralanan Er Targın Bulgar Dağı'na, “*Artık bir ili ile halkı olmadığımı, bozkırda kuru bir ağaç gibi kaldığımı*” [48, s. 108] söyleyerek dağdan medet umar. Koblandı Batır destanında kahraman kendi yalnızlığını tek ağaca benzetir: “*Doksanda atan Toktarbay / Kudrete bıraktım / Atmışta anam Analık / Fatma anaya bıraktım / Yavrum seni Karlığaş / Karaşaş hanıma bıraktım / Yar eşim Kız Kurtka / Pehlivan kıza bıraktım / Sizler dört tane, ben yalnız / Orman içinde ağaç gibi*” [49, s. 213].

2.2. Ağaç-Yaşam İlişkisi

Yeniden doğuşu çağrıştıran, canlılığı ve devinim hikâyesiyle sonsuzlukla ilişkili olduğu düşünülen ağaç, anlatılarda insan yaşamı ile ilişkilendirilir. Çuvaş anlatmalarında alp, aksöğüdü gösterip şöyle söyler: “*Bu ağaç ne zaman daha fazla yeşermeye başlarsa benim sağ olduğumu bilin. Eğer o solmaya kurumaya başlarsa benim başımda bela olduğunu bildirir. Alpin annesi evin önündeki aksöğüdü solduğunu görünce çabucak kırk kova su döker ve ağaç çabucak yeniden dirilir*” [9, s. 224]. Türk kültüründe bir ağacın kutsal olarak görülebilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekir. Ergun'a göre ağaç; “*Yalnız ağaç olmalıdır, yapraklarını ya yaz-kış dökmeyen ya da çok az döken bir ağaç olmalıdır, etrafındaki ağaçlardan ya daha uzun ya da daha heybetli daha gösterişli olmalıdır. Meyvesiz olmalıdır, etrafındaki ağaçlardan daha yaşlı olmalıdır, geniş ve koyu gölgeli olmalıdır*” [30, s. 23–24].

“Kut”un en büyük taşıyıcısı, yiğit kağanlardır. Eğer yiğit, yaşadığı bölgeden gider ya da ölürse kut da o yeri terk eder.¹ Dede Korkut anlatılarında kut ve ağaç arasında ilgi kurulur. Dede Korkut'ta babası ile ava gidip, tutsak düşen Uruz'un eve dönmemesi üzerine annesi Burla Hatun, kocası Kazan'dan hesap sormakta ve Uruz'la beraber “kut”un gittiğini şu sözlerle dile getirmektedir: “*Kalkubanı yirinden turan Kazan / Kara göz atun biline binen Kazan / Ilgayuban kara tağum yıkan Kazan / Kölgeliçe kaba ağacum kesen Kazan, / Pıçak alup kanatlarum kıran Kazan / Yalunuzça oğlum Uruz'a kıyan Kazan*” [20, s. 173]. Yine Dede Korkut'ta Bamsı Beyrek anlatmasında, Beyrek'in ölüm haberini alıp yas tutan kız kardeşleri, yanlarına ozan kılığında gelen Beyrek'e, “*gölgeli kaba ağacın kesilmesi*”

---

¹Kut hakkında daha geniş bilgi için bk. Kayabaşı, Onur Alp. (2016). Destan ve Hükümdar Türk Destanlarında Devlet Yönetimi. Konya: Kömen Yay.: 132–147.

sözyle kendilerinin “kut”unun gittiğini söyler: “*Karşu yatan kara tağum yıkılıpdur / Ozan senün haberün yok / Kölgelüçe kaba ağacum kesilüpdür / Ozan senün haberün yok*” [20, s.140].

Şor destanlarından Kan Argo Peçelig Kan Mergen destanında: “Kağan Mergen, Kağan Kara’yı ak bulutun üstüne çıkardı, gök bulutun altına soktu. Kara dağa çıkarıp, kaldırıp kara dağa vurup yıktı. Kağan Mergen kara dumani üfleyip yaranda, yiğit doğan Kağan Kara’nın ara canı çıkıp ölmüş. İt yalar kan kalmadı, saksagan gagalar et kalmadı. Yerin ötesinde ulu ağaç yıkıldı, ulu yiğit inleyip düştü” [28, s. 354] sözleriyle kahramanın ölümü ağacın yıkılması şeklinde anlatılır. Yine Şorların Ak Kağan destanında Altın Tayçı, Çargın Tayçı ile yedi gün boyunca tuttuğu mücadelede, katı ağacın ve yiğidin yedinci günün sonunda yıkıldığından [28, s.160] bahsedilir. Altın Sırık destanında da ağaç-yaşam ilişkisi görülür. Destanda Altın Sırık, Kağan Sulazın ile vuruşurken onu başından ve yakasından kavrayarak kara taş vurur. Bunun durum: “Ulu ağaç yıkılıp kurudu, kudretli bahadır inleyip yıkıldı” [28, s. 257] şeklinde anlatılır.

Destanlarda “yaşam-ağaç” ilişkisi, mistik anlamlandırmalarla değer kazanan ağacın, şifa verme özelliğiyle vurgulanır. Tatar destanlarından Ak Köbök’te, altmış altı yara alan Ak Köbök, kayın ve meşe ağaçlarının yardımıyla yaralarına rağmen yaşar [13, s. 285–286, 299–301]. Karaçay-Malkarların Satanay Biyçe destanında, hortlaklar tarafından kara ormana götürülerek ağaç kökünden yiyecek verilen Satanay Biyçe’nin ağacın kökünden yemesi, ağacın üç dünyaya hâkim olan gücünden yararlanma amacı taşır [50, s. 37–43].

2.2. Rüya Unsuru Olarak Ağaç

Türk destan, hikâye ve masallarında en yaygın motiflerden biri olan rüya; kehanet bildiren veya bir teamül / kural koyan kutsal nitelik taşıyan rüyalar, alegorik / simge mesajlı rüyalar, problem çözümü için gerekli çareler barındıran rüyalar, eğitici ve ders verici rüyalar, âşık biyografileri etrafında biçimlenen rüyalar, hayal-rüya karışımı rüyalar, ilkel kültürlerde hayatın akışı içinde yerleşen rüyalar şeklinde yeni totemlerin keşfi, yerleşme merkezlerinin seçimi, meslek seçimi, şarkı besteleme, dinî merasimler, büyü ve ilaç keşifleri, çocuklara isim verme gibi önemli bir misyonda anlatılarda yer bulur [51, s. 129–131].

Destanlarda geçen ağacın altında görülen rüya, tıpkı ağacın kutsal olması gibi kutsallık ve özel anlam barındırır. Destanlarda rüya genellikle ya ağacın altında görülen rüya ya da rüyada ağaç görme şeklindedir. Türkmen

destanlarından Gövher Kız ve Şıralı Bey’de, dağın üstünde büyük devasa gücüm ağacı vardır. Harazmin giderek gücüm ağacının gölgesine yatar. Uykuya daldığında Şıralı rüyasına girer. Rüyasında dar altında ellerinin arkasında bağlı olduğunu gören Harazmin, sıçrayıp kalkar; atına binerek İsfahan şehrine girer [22, s. 703]. Karaçay-Malkar Türklerinin Bekmırza destanında kardeşi; Kaysın’a rüyada kalenin yıkıldığını, iki ağaç gövdesinin kesildiğini söyler ve dönmelerini tavsiye eder. Fakat dönmezler ve ölürlere [23, s. 226]. Manas destanında; Manas öldükten sonra rüyasında gördüğü heybetli ve Manas’ın ana ve babasını himaye eden kavak ağacını gören Kanıkey, “*Ay karanlık gece iken/ Güneş tepeden doğmuş / Bundan helâl dilek oluyor / Kolomtodan bir terek/ Kol gibi terek çıkmış / Bir budağı kıvrılıp/ Ayın gözünü almış/ Bir budağı kıvrılıp/ Günün gözünü almış / Gün sıcak olduğunda / Gölgeleşip sürmüş/ Bir budağı kıvrılıp / Göğün gözünü almış...*” şeklinde ifade ettiği bu rüyayı, toplumda bu görevi üstlenen oğulları Manas’ın dirileceği, şeklinde yorumlar. Nitekim Manas sonrasında dirilir [24, s. 462–463], ifadeleri rüyanın içinde görülen ağacın çağrışımının geleceğe dair ipuçları barındırdığını gösterir. Altayların Alıp Manaş destanında Alıp Manaş’ın atı gökyüzünden uçup gelir ve bahadırı kurtarmaya çalışır. Kurtaramayınca da yine uçup “Bay Terek’in (Kutsal Ağaç)” dibine gidip rüyaya yatar. Rüyasında sahibini kurtarmanın yolunu öğrenir ve gelip kurtarır [52, s. 28].

2.3. Ağaçtan Yapılmış Eşyaların Ağaç Gibi Kutsal Oluşu

Ağaca atfedilen kutsallık, çoğu destanda ağaçtan yapılmış eşyanın da kutsal olması şeklinde değer bulur. Tuva destanlarından Kangıvay-Mergen destanında kasenin kutsallığı ağaçtan gelir: “*Kangıvay-Mergen’in / On beş ayakçının birlikte tuttuğu / Kutsal kara akağaçtan kâseye / İçkiyi ağzına kadar doldurup / Kadının kendisi eğilip sunmuş*” [8, s. 62]. Çuvaş anlatmalarında, İdil’den geçmeden önce baltayla kesilince insan kanının çıktığı sürgün ağaçtan kayak yapmayla ilgili bir bölüm vardır. Babalarının tavsiyesi üzerine oğulları, araya araya kesince insan kanı çıkan filiz ağaç bulurlar. Ağaçları kesmek isterler, kayak ölçüsünde kesmek istedikleri ağaca balta işlemez olur. Sert ağaç, sivri baltaya boyun eğmez [9, s. 246]. Altayların Almıs Kaan destanında, Almıs Kaan sazına hitaben şunları söyler: “*Çam ağacının gövdesinden yapılmış sazım / Altın gümüş suyuyla süslenmiş sazım / Ak kayının gövdesinden oyulmuş kutsal sazım*” [53, s. 2]. Doğar doğmaz Celmavuz denen bir yaratık tarafından kaçırılarak ıssız bir adada alıkonulan Satanay Biyçe’nin büyüyünce kayın ağacından bir kayık

bulup denize açılması [50, s. 37–43], kurtuluşa vesile olan kayığın Türk inanç sisteminde kutsal ağaçlardan biri olarak kabul edilen kayın ağacından yapılmış olması önemli bir ayrıntıdır.

Destanlarda geçen müzik aletleri de kutsal ağaçlardan yapıldığı için kutsaldır. Kazakların Munlık-Zarlık destanında dombıranın ortaya çıkışıyla ilgili şöyle bir efsane anlatılır: “*Babasının evlenmesini istemediği adamdan bir kız bir erkek çocuğu olan kızın çocukları, kızın babası tarafından jalmavıza [54, s. 1261–1274] verilir. Jalmavız, çocukları yüksek bir ağacın başına kızı doğuya, oğlanı batıya doğru çevirip bağlar. Çocukların gözyaşlarının ağaca değdiği yerler çürümeye başlar. Kız, çocuklarını ararken bu ağacın dibine gelerek oturur, duyduğu güzel sesteki etkilenir ve gündüzleri çocuklarını arar ve geceleri bu ağacın altında ağaçtan gelen sesle gönlünü avutur. Sonra da ağacı oyup iki ip bağlayıp çalmaya başlar ve ipin gevşek olanına hüzünlü sesinden dolayı oğluna koyacağı Munlık (hüzün) ismini, sert çekilmiş ipe de sesinin acı olmasından dolayı kızına koyacağı Zarlık (aşırı üzüntü, hüzün) ismini verir*” [55, s. 96].

Türkmenlerde icracıların kullandıkları dutar, dut ve erik ağacından yapılır. Ayrıca dutarın icadında, şeytan gibi varlıkların müdahil olduğu yönündeki inanışların yanı sıra Türkmen bagşları arasında dutarın gökyüzünden indiği yönünde de bir inanış vardır. Necep Oğlan Destanı’nda da Necep Oğlan ustası Âşık Aydın’dan tek dileği olarak gökyüzünden inen dutarını kendisine vermesini ister [56, s. XXIV].

Karakalpaklarda ve Kazaklarda kopuzun piri olan Korkut Ata, ağaçtan kopuz yapıp saz çalmayı hayal etmiştir. Ormanda konuşan şeytanlardan, domuzun sürtündüğü iğde ağacını kullanıp, kopuzun alt yuvarlak kısmını bu ağaçtan yontup, üstüne devenin kafa derisini kaplarsa at kuyruğu kılından tel yapıp takarsa eski kabaktan teli tutan ayak yaparsa çok güzel bir müzik aleti olacağını duyunca aynısı yapmış ve böylece kopuz ortaya çıkmıştır [57, s. 85].

2.4. Mezar- Ağaç İlişkisi

Devamlılık ve yenilenme kavramlarıyla vücut bulan ağaç, destanlarda “ölüm” olgusuyla birlikte yer alırken “ölüm-ölümsüzlük” paradoksu içinde hikâye edilir. Kazak destanlarındaki kahramanlardan, idam edilerek öldürülen Jazira, Tazşa (Keloğlan) ile birlikte gömülür. Kısa bir süre sonra Jazira’nın mezarında meyveli iki ağaç çıkar. Bu ağaçlar eğilerek birbirini kucaklar [58, s. 589–591]. Tatarların Kuzı Körpe ile Bayansılı destanında, Kuzı Körpe’yi öldürürler. Sevdiğinin öldüğünü duyan Bayansılı

da kendisini öldürür. İki aşığa iki türbe yaparlar. Bu türbelerde iki elma ağacı yetişir. Bu ağaçlar su yolu ile birbirine kavuşur [59, s. 37]. Bu, birbirine dünyada kavuşamayan sevgililerin “ağaç” sembolü kullanılarak sonsuzluk içinde kavuşmaları demektir. Çuvaş destan kahramanlarından Ahplat’ın kendi evinin bahçesine, ırmak kenarındaki ormana gömülmesi [9, s. 251] de sonsuzluk kavramıyla ilgilidir.

Eski Türklerde “kut” sahibi kişilerin cesetleri, kutsal olarak kabul edilen ağaçların tepelerine bırakılırdı. Kutsal ağaçların ölenlerin ruhlarını Tanrı katına, yani cennete ya da cehenneme gönderebilme kudretine sahip olduğuna inanılıp kutsal ağaçların dallarına ya da dibine defnedilen kişilerin ruhlarının Tanrı katına gitmesi arzulanmıştır [28, s. 90]. Şor destanlarından Altın Sırık’ta Altın Çıltıs’ın ölü bedeni bakır tayganın doruğuna çıkarılır. Genç tayganın doruğunda ucu yetmiş gökten yükseğe ulaşan altın çamın yanına gelinir ve buraya asılır.¹ Altın Tayçı, naaşı demir kavağın başına asar [28, s. 268, 307]. Uygur destanlarından Boz Körpeş ve Karaköz Ayim destanında, yurt halkı toplanıp Boz Körpeş ile Kara Köz Ayım’ı ağaç dibindeki mezara defneder [60, s. 83].

Altın Sırık destanında, ölen kişilerin gömüldüğü ağacın yanında başka bir ağacın çıkması da ölüme işaret eder. Altın Çıltıs öldüğünde altın çamın yanına gömülmüştür. Ölen kişinin yanında başka bir ağacın çıkışı yanına başka bir kişinin geleceğini işaret eder. Ağacın bitmesi, başka bir ölümün işaretidir. Nitekim sonradan anlaşılır ki Altın Şappa da ölmüştür [28, s. 291].

Türk mitolojisinde, ölülerin ağaç üzerine konarak etlerinin vahşi hayvanlar tarafından yendikten sonra gömüldüğü bilinmektedir. Şorların “Ay Mögö” destanında, Kızıl Tas’ın cesedi dokuz çamın başına konur (Ergun, 2006: 318). Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen destanında farklı bir uygulama görülür. Bu kez ağaca asılan insan cesedi değildir. Dövüş esnasında ölen Ak Kula atın derisi de ağaca asılır [28, s. 333].

Gömme haricinde, ağaçlar üzerinde sergileme, hayvanlara terk etme, yakma ve mumyalama da Altaylıların cenaze törenleri için kullandıkları farklı tekniklerdir [61, s. 236]. Sibiry grubu Türk destanlarının bazılarında, ölen kişi kavak ağacından yapılan bir tabut içinde bir mezara konur. Bazen de altın bir tabut içinde bir çam ağacının tepesine bırakılır. Aynı durum Kırgızlarda da görülür. Jean Paul Roux, Kırgızların ölülerini

---

¹Şorlarda ağaca cenaze defnetme geleneğiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Çudoyakov, A.İ. (2007). Şor Destan İncelemeler. (çev. Caşteğin Turgunbayer). Ankara: TDK. s: 84–94.

gömmediklerini, aksine en yüksek ağaçların tepesinde bulunan bir tabuta yerleştirdiklerini, cesetleri çürümeye bıraktıklarını [61, s. 221] aktarır. En eski Türk-Moğol âdetlerinde özellikle şamanların naaşlarının, ağaçlar üzerine bir oda veya sedir yapılarak dallar arasına asılması şeklinde gerçekleşen bir gelenekten söz edilmektedir [62, s. 529]. Saha Türklerinde, “arangas” adı verilen, ölüleri içine koyup ağaç direklerin üzerine yerleştirdikleri çardak şeklinde mezar türbeler bulunur [4, s. 143]. Yapılan bu uygulamalar, ölüye ebedî bir yaşam sağlamak içindir.

Bazı destanda ağaç, insani özelliklerle anlatılarak kişileştirilir. Hakasların Han Orba destanında: “*Altmış ağıtla ağlıyor Han Orba, anasının mezarına gidip / Elli ağıtla ağlıyor Han Orba, köklerin büyüyen otları / Hepsi birden dağılıp ağlıyor, gökteki tüm yıldızlar / Tümünü birden ağlıyor / Kurumuş dağlara, yeşil otlar sızlayarak ağlıyor / Kuruyup ağaçlara, yeşil yapraklar çıkararak ağlıyor*” [44, s. 151–152] sözleriyle Han Orba’nın tuttuğu yastan etkilenerek ağlayan ve ölenin yasını tutan “ağaç” sembolü görülür.

Hakasların Huban Arığ destanında, kuru ağacın yeşermesi ile ölenin sonsuzluğa kavuştuğu ima edilir: “*Ayrılıp Ölen Altın Kris babalarını gördüklerinde / Gözyaşlarına boğuldular / burun sularına soluksuz kaldılar / İki birlikte ağlayıp, ağıt yaktığında kurumuş ağaçlarda yaprak çıktı.*” [63, s. 256] sözleriyle babalarının ölümünden dolayı iki kardeşin çektikleri acının, kurumuş ağacı bile yeşerttiği ifade edilir.

Sahaların Er Sogotoh destanında, Orta Dünya’ya nasıl geldiğini bilmeyen Er Sogotoh, kutsal kabile ağacından (Aal Luuk Mas) Üst Dünya’da yaratıldıktan sonra Orta Dünya’da hayatı başlatması ve ilk ata/soy atası olması için Orta Dünya’ya gönderildiğini kutsal ağaçla konuşması sırasında öğrenir [4, s. 118].

Sonuç

Sözlü edebiyat ürünü olan destanlar, kültürün yaşatılıp yayılması ve ortak şuurun teşekkülünde önemli rol oynar. Destanlarda geçmiş, şimdiki zaman ve gelecekle ilgili düşünce ve tasarımların yanı sıra, çeşitli devirlerdeki sosyal hayatın canlı kesitlerini de buluruz. Türk milletinin idealleri, savaşları, zaferleri, sevinç ve üzüntüleri, korkuları, hayalleri, sosyal pratikleri kısacası bir milletin kimliğini oluşturan birçok kod, destanlarda yer alır. Bu kodlar, destan anlatıcılarının dilinde gerçek ifadesini bulur. Kayçıların, jıravların, ozanların, baksıların, oyunların dilinden dökülen kelimeler, değerlerle vücut bulmuş bir kültür birikimi ve tarihi tecrübenin özeti niteliğindedir.

Millet olarak varlığımızın asıl kaynağını teşkil eden kültürel miraslarımızdan biri olan ağaç ve onun etrafında şekillenen inanç ve uygulamalar, sadece günlük hayatta değil sözlü kültür ürünü olan destanlarda da farklı coğrafyalarda yaşayan Türk toplulukları arasında aynı bakış açısıyla yerini almıştır. En eski devirlerden günümüze kadar Türk toplulukları arasında ağaç, kutsal kabul edilmiştir. Mevsimden mevsime kendini yenilemesi ve daha birçok özelliğinden dolayı Türk toplulukları arasında hayatın ve sonsuzluğun timsali olarak görülmüştür. Ağacın maddî varlığının çağrıştırdığı her şey temsil ettiği güçten dolayı kutsal kabul edilmiştir.

İncelenen Türk dünyası destanlarında, farklı Türk toplulukları arasında görülen kutsal ağaçlarla ilgili inanışlar arasında benzerlikler görülmesi “ortak anlamlandırma” yoluyla, düşünce dünyasının öğelerinin oluşumunda aynı yapılandırma yolunun tercih edildiğini gösterir. Her insanın bir ağacı olduğu inancı, bu ağacın yok olmasının kişinin öleceğine işaret ettiği, kişinin ölmesinin ağacının kurumasına neden olduğu, bu yönüyle insan-yaşam arasında bağın varlığına işaret eder. Bazı inanışlarda ağacın ilahi özelliklere sahip olması, ağacın Tanrı'nın katına gitmek için bir yol olduğu inancı, dünyanın ilk yaratılışında ve türeyişte temel olması, ağacın destanlarda neden kutsal bir olgu olarak işlendiğini gösterir. İslâmiyet'ten önceki Türk inançlarında, özellikle kamlık/ şamanlık geleneğinde görülen bu kült anlayışı, İslamiyet'le birlikte İslâmi bir hüviyete bürünerek devam etmiştir. Ağaca saygı gösterme ve onu kutsal addetme, günümüz şartları içinde çeşitli geçiş dönemi pratiklerinde ve kültürel bayramlarda da yaşamaktadır.

Türk kültüründe önemli bir yeri olan kültürlerin tespiti ve gelecek nesillere aktarımı, kültürel değerlerimizin yaşatılması açısından önemlidir. Çalışmamızda ağacın soyut ve somut çerçevede nasıl algılandığı Türk Dünyası destancılık geleneğine ait örnekler verilerek incelenmiş, ortaklıklar vurgulanmıştır. Türk destancılık geleneğine bütüncül olarak bakıldığında ortak dil ve ortak miras, iş birliği kavramını ön plana çıkarmıştır. Destanlarda ya da başka kültürel ürünlerde tespit edilecek ortaklıklar, “Türk kültür birliği”nin ortaya konularak farklı coğrafyada yaşayan topluluklar arasındaki bağın canlandırılmasına katkı sağlayacaktır. Kimlikleri oluşturan “biz” bilinci etrafında şekillenen aidiyet duygusunun canlandırılması, gelecek nesillere de bu bilincin aktarılması anlamına gelir ki bu da ancak ortak kültürel çalışmalarla mümkündür.

Kaynakça

1. Örnek Sedat Veyis, *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988,102–103 s.
2. Ergun P., *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, 21 s.
3. Kafesoğlu İ., *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, 290–291 s.
4. Ergun Metin, *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*. TDK Yayınları, Ankara, 2013, 92–460 s.
5. Taş İsmail, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Kömen Yayınları, Konya, 2002, 51 s.
6. Ersöz Murat, *Saha (Yakut) Türklerinin Kahramanlık Destanı Culurıyar Nurgun Bootur Destanı*. Türksöy, Ankara, 2010, 103–323 s.
7. Koçak Aynur, Gündoğdu Sümeyye, “Kahramanın Yolculuğunda Dişil Varlıklar: Karaçay-Malkar Nart Destanları Örneği”, *Journal Of Turkish Language And Literature*, Volume: 4, Issue: 1, 2018, s.101–125.
8. Demirbaş Dicle, “*Tuva Destanlarında Maddi Kültür*”, Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kırşehir, 2017, s. 62–278.
9. Bayram Bülent, *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2010, 39–251 s.
10. Yeşildal Ünsal Yılmaz, “*Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin)*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara, 2015, s. 719–725.
11. Akmataliyev A., Kadırmambetova A., *Kırgız Destanları 7. (çev. N. Yıldız)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, 185–335 s.
12. Fedakar S., “*Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı*”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2003, s. 163.
13. Urmançı F., *Tatar Destanları 1*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, 173–301 s.
14. Arıkoğlu Ekrem, *Hakas Destanları 1*, TDK Yay., Ankara, 2007, 71– 609 s.
15. Kaba Ali, “*Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme*”, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2011, s. 81.
16. Alıpısbayeva K., Sakenov S., Düysengül J., *Kazak Destanları 7. (Aktaran: Bülent Bayram)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, 75–335 s.
17. Kobotarian Nabi, Azizpour Roghaiyeh, “*Âşık Edebiyatı Destancılık Geleneği Bağlamında Şikâri Destanı'nın İran Türkleri İçin Önemi*”, *International Journal of Filologia*, Yıl.2.S.2, 2019, s. 1–12.
18. Süleymanov Ahmet, Gaynislam İbrahimov, Ergun Metin, *Başkurt Destanları 2, (Aktaran:Metin Ergun, Gaynislam, İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya)*, TDK, Ankara, 2014, 61–73 s.
19. Çobanoğlu Özkul, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, 205–155 s.
20. Ergin Muharrem, *Dede Korkut Kitabı (Giriş-Metin Faksimile)*, 2.Baskı, TDK, 1989, 140–214 s.

21. Bang W., Rahmeti G.R., *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936. s. 15.
22. Şahin Halil İbrahim, “*Türkmenistan Sahası Destancılık Geleneği ve Türkmen Destanları*”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Balıkesir, 2009. 904 S.
23. Arvas Abdulselam, “*Dede Korkut Destanı ve Kıpçak Sahası Epik Destan Geleneği*”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van, 2009, s. 140, 320.
24. Yıldız Naciye, *Manas Destanı (W. Raddloff) ve Kırgız Kültürüyle İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK, Ankara, 1995, 462–536 s.
25. Ergun M., Aça M., *Tıva Kahramanlık Destanları 2*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, 225–239 s.
26. Bekki S., *Maaday-Kara Destanı*, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2007, 375, 546–550 s.
27. Yılmaz G.K., *Hakas Destanları 4: Altın Taycı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, 63, 115 s.
28. Ergun Metin, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, 160–333 s.
29. Ergun M., İbrahimov G., *Başkurt Halk Destanı Ural Batır*, Türksöy Yayınları, Ankara, 1996, 237–238, 147 s.
30. Ergun M., “Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları”, *Millî Folklor*, 47, 2000, s. 22–30.
31. Demir Necati, *Erdem Mehmet Dursun, Battal Gazi Destanı*, Hece Yayınları, Ankara, 2006, s. 305.
32. Çudoyakov A.İ., *Şor Destan İncelemeleri*, (çev.Çaşteğin Turgunbayer), TDK, Ankara, 2007, 110–111 s.
33. Özkan Fatma, *Altın Arığ Destanı*, Bilig Yay., Ankara, 1997, 35–179 s.
34. İnan Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, 15 s.
35. Ögel Bahaeddin, 1993). *Türk Mitolojisi*. C I. TTK Yayınları, Ankara, 74 s.
36. Elliade Mircea, *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*.1.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 1999, 63 s.
37. Togan Zeki Velidi, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuz-namesi Tercüme ve Tahlili*, İstanbul, 1972, 26 s.
38. Tatlıcan Nezih, “*Edigey Merkezli Epik Anlatılarda (Başkurt-Kazak-Tatar) Mitoloji ve Tarihsellik*”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 40–85.
39. Akmatalliev A., Mukasov M., *Kırgız Destanları 13 (Canış Bayış) (Aktaran M. Aça)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, 37 s.
40. Abalı İsmail, “*Canış, Bayış Destanı (Moldobasan Musulmankulov, Cusupaalı Canayev, Kalık Akiyev, Sarıkunan Dıykanbaev Varyantları) İnceleme-Metin*”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2015. s. 205.
41. Demir Yusuf, “*Kırgız Destanları Üzerine Kültürel Tespit ve Tahliller (Karagül Botom, Calayır Calgız, Ak Bermet – Kaçkan Kız, Kız Cibek)*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019, s. 177.

S. Yıldırım, F.P. Kuzu. Türk ve Türk Dünyası Destanlarında “Ağaç” Etrafında

42. Türker Ferah, “*Kırgız Destanı ‘Kız Dariyka’ Üzerinde Bir Araştırma*”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 271.
43. Aksoy Hüseyin, “*Kırgız Destanlarında Kadın Tipler*”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2019, s. 331.
44. Aktaş Erhan, *Hakas Destanları 3 Han Orba*, TDK Yay., Ankara, 2011, 151–215 s.
45. Gülensoy Tuncer, *Manas Destanı*, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2002, 42 s.
46. Çeribaş Mehmet, *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011, 92 s.
47. Uluişik Pelin, “*Hakas Destan Dairesinden Bir Kadın Kahraman: Huban Arığ*”, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 24, 2018, s. 137–157.
48. Sönmez Seniha, “*Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay Tıva ve Şor Destanlarında Dağ*”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2008, s. 108.
49. Çetin Halil, “*Koblandı Batır, Alpamış ve Köroğlu Destanlarının Kazak Versiyonunun Halk Bilimsel Açısından İncelenmesi*”, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2016, s. 213.
50. Tavkul Ufuk, *Karaçay-Malkar Destanları*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2014, 37–43 s.
51. Günay Umay, *Türkiye’de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yay., 2018, Ankara, 129–131 s.
52. Üçüncü Kemal, *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanları Alpamış*, 1 Baskı, Töre Yayın Grubu, 2006, 28 s.
53. Gül Veli, “*Altayca Almış Kaan Destan (Giriş –Metin Aktarma-Dizin)*” Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, 315 S.
54. Yıldırım Seyfullah, “*Türkistan’dan Anadolu’ya Bir Tip ve Bir Masalın Seyahati: Jalmavız Kempirden Congalaz Karısına*”, Turkish Studies. S. 10/12. Yaz, 2015, s. 1261–1274.
55. Özcan Deniz, “*Kazak Batırlık Dastanları Üzerine Bir İnceleme*”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir, 2011, s. 96.
56. Yılmaz Emrah, “*Türkmen Halk Destanı Necep Oğlan*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. XXIV.
57. Ayımbetov K., *Karakalpak Folkloru*, Nukus, 1977, 85 s.
58. Arıkan M., *Kazak Destanları 1*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, 589–591 s.
59. Urmançı F., *Tatar Destanları 2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, 37 s.
60. İnyet Alimcan, *Uygur Halk Destanları*, TDK, Ankara, 2013, 83 s.
61. Roux Jean Paul, *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. (çev. Aykut Kazancıgil), Kabcacı Yay., İstanbul, 1999, 221–236 s.
62. Barthold Wilhelm, “*Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair*”, (çev. Abdulkadir İnan), *Bellekten*. XI/43, 1947, s. 515–539.
63. Davletov Timur, *Huban Arığ – Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, TÜRKSOY Yayınları, Ankara: 2006, 256 s.

Аңдатпа

Дастандар сол дастандарды дүниеге әкелген халықтардың тарихи және мәдени түрдегі жады секілді. Сондықтан да халықтардың тарихи даму сатысының іздерін дастандардан көре аламыз. Түркі дүниесінде нақышы жағынан ең кең таралған жанрлардың бірі дастандар халық өмірінің әрбір кезеңіне тиесілі мәліметтерді табуға мүмкіндік береді. Қоғамдық мойынсұну мен қарсылықтың, наным-сенімге байланысты рәсімдердің көрінісін дастандардан табуға болады. Дастандарда кездесетін түркі халықтарының мәдени өміріне қатысты элементтердің бірі ағаш болып табылады. Әсіресе, Көк Тәңрі / шаманизм сеніміндегі халықтарда жаратылу мен көбеюдің белгісі саналатын ағаш әртүрлі қасиеттерімен дастандарда өз орнын тапқан. Бұл мақалада түрік тіліне аударылған түркі дүниесінің дастандарындағы ағашқа байланысты элементтер культтік және абстрактысыз шындық төңірегінде пайда болған мағынасына қарай классификациялана отырып, сараланады.

Кілт сөздер: ағаш, культ, дастан, орман, түркілер мәдениеті.

(С. Ыылдырым, Ф.П. Кузу. Түрік және түркі халықтарының дастандарындағы «ағашқа» байланысты таным-түсініктер)

Аннотация

Эпосы – это своего рода память об обществах, в которых они формировались, с точки зрения истории и культуры. Таким образом, через эпосы можем проследить за событиями, происходившими в обществе, в историческом процессе. В эпосе, одном из жанров с наиболее распространенной исполнительской традицией тюркского мира, можно найти следы в соответствии с каждым этапом жизни общества. Проекция общественного принятия и неприятия, практики, принадлежащие миру веры, можно проследить через эпосы. Одним из символов тюркской культурной жизни в эпосах является дерево. Дерево, которое является символом создания и воспроизводства у народов, которые исповедовали тенгрианство/шаманизм, нашло себе место в эпосах в различных аспектах. В данной статье анализируются элементы, связанных с культом дерева, в эпосах тюркского мира, переведенных на турецкий язык, путем классификации их по смыслу, которые они приобрели в связи с данным культом и реальностью.

Ключевые слова: дерево, культ, эпос, лес, тюркская культура.

(С. Ыылдырым, Ф.П. Кузу. Концепт «дерева» в турецких эпосах и в эпосах тюркского мира)